

FRASER VE FEMİNİZM:

SÖYLEM KİMİN SÖYLEMİ, TARİH KİMİN TARİHİ?*

Özlem Aslan, Zeynep Gambetti

Nancy Fraser kısa bir süre önce yayımlanan “Feminizm, Kapitalizm ve Tarihin Oyunu” adlı makalesinde bugün feminizmin neoliberalizm karşısında radikal kimliğini kaybettiğini iddia etmektedir. Buna göre ikinci dalga feminizmin devlet kapitalizmine yönelttiği ekonomizm, erkek merkezilik, devletçilik, westfalyanizm gibi eleştiriler; sosyal güvencelerin zaten olmadığı, vatandaşların tüketiciye dönüştürüldüğü, esnek istihdam şartlarının zorla yaygınlaştırıldığı neoliberal sistem bağlamında sistemi meşrulaştıran argümanlara dönüşmüşlerdir. Bu yazıda feminizmin son yıllarda hangi noktalarda olduğu yeniden gözden geçirerek Nancy Fraser’ın çerçevesindeki analitik ve ampirik sorunlar işaret edilmeye çalışılacaktır. Analitik açıdan, Nancy Fraser’ın ikinci dalga feminizmi değerlendirirken bir iktidar eleştirisi olarak feminist politikanın kendi içindeki bütünlüklü perspektifini göz ardı ettiği, analitik ayrımlar olarak ortaya koyduğu siyasi, kültürel, ekonomik ayrımları gerçek ayrımlara dönüştürerek sınıf mücadelesini sisteme karşı muhalefetin başat – ve olmazsa olmaz – ögesi haline getirdiği savunulmaktadır. Ampirik açıdan ise, Nancy Fraser’ın küresel bir feminist hareket adına yaptığı değerlendirmenin farklı bağlamlardaki feminist hareketler arasındaki ayrımları tamamen göz ardı ettiği ifade edilmektedir.

Kapitalizmin “neoliberal” olarak adlandırılacağı evresi, diğer birçok muhalif hareketin olduğu kadar feministlerin de söylemlerini kendi çıkarına kullanmasını bildi. Post-Fordizm, esnek emek süreçleri, finansal sermayenin hâkimiyeti ve sınırsız metalaştırma/özelleştirme gibi özelliklere sahip olan bu kapitalist birikim biçimi, genel anlamda muhalefetin zeminini daraltırken, feminizmin de ufku belirleyen bir güce dönüştü. Fakat feminist hareket ne yazık ki henüz neoliberalizm karşısında eleştirel bir duruş geliştiremedi. Daha da kötüsü, birçok feminist talep, sistemi yeniden üretir hale geldi. Kısa bir süre önce yayımlanan “Feminizm, Kapitalizm ve Tarihin Oyunu”¹ adlı makalesinde Nancy Fraser, işte böylesi düşündürücü tespitlerden yola çıkarak, feminizmin neoliberalizm karşısında eleştirel bir hareket olarak duramamasının nedenlerini sorguluyor ve feminizme oldukça ağır bir sorumluluk yüklüyor. Fraser, ikinci dalga feminizmi sistem karşısında güçlü kılan ve siyasi, ekonomik ve sosyal eşitsizliklerle mücadele etmesini sağlayan bütünlüklü perspektifini kaybetmekle suçluyor. Hareketin devlet kapitalizmine yönelttiği ekonomizm, erkek merkezilik, devletçilik, westfalyanizm gibi eleştirilerin; sosyal güvencelerin zaten olmadığı, vatandaşların tüketiciye dönüştürüldüğü, esnek istihdam şartlarının zorla yaygınlaştırıldığı

neoliberal sistemde artık etkili olmadığını iddia ediyor. Sistemin krize girdiği ve ABD’de Obama ile birlikte alternatif bir toplumsallık umudunun yükseldiği bir dönemde, feminist hareketi de özeleştiril bir sürece girmeye davet ediyor.

Fraser’ın neoliberalizmin kapsayıcılığı ve muğlaklığı konusundaki kaygılarına hak vermekle birlikte, feminizmin içinde bulunduğunu iddia ettiği durum konusunda ciddi çekincelerimiz vardır. Feministler Fraser’ın iddia ettiği gibi, ekonomiyi ve yeniden dağıtım meselesini düşünmeyi bıraktılar mı gerçekten? Feminizm yalnızca bir tanınma mücadelesine mi indirgendi? İkinci dalga feminizmin temel argümanları bugün neoliberal politikalara dayanak mı teşkil ediyor? Bu yazıda feminizmin son yıllarda hangi noktalarda olduğunu yeniden gözden geçirerek bu soruları cevaplamaya ve Fraser’ın çerçevesindeki bazı eksikleri göstermeye çalışacağız. Buradaki kasıt, feminizmin neoliberalizm karşısında çok güçlü bir konumda olduğunu iddia etmek değildir elbette. Fakat feminist hareketteki tıkanmayı söylem yoksunluğu ile açıklamak, aşağıda da belirteceğimiz gibi, birçok feminist aktivist ve akademisyenin tespitlerini hiç yapılmamış gibi göstermekte, bugün feministlerin başka şeyler söylediğini gözden kaçırmaktadır. Feministlerin “sınıf” kavramını kullanmadıkları anlarda bile, “ezilenler”in durumunu deşifre ettiklerini ve ezilenlerin haklarını savunan politikalar ürettiklerini görememektedir. Tam da bu nedenle, feminist mücadelenin kitlesel niteliğini giderek kaybetmesi, diğer tüm muhalif hareketler için olduğu kadar bazı feminizmler için de geçerli bir tespit olsa bile, bunu feministlerin neoliberalizme karşı sistem karşıtı bir söylem üretememeleri ile açıklamak, var olan mücadeleleri söylemsel tezahürlerine indirgemek demektir. Oysa sorun feministlerin neoliberalizm karşısında söylem üretememeleri değil – çünkü üretiliyorlar– neoliberalizm aracılığıyla kurulan gayet girift ve müphem iktidar biçimlerinin, işçi sınıfı dahil birçok muhalif grubu mücadele stratejileri konusunda ikileme düşürmüş olmasıdır.

Fraser’ın birtakım hassas dengelere vurgu yaparak feminist hareketi özeleştiril bir tutum almaya davet etmesini elbette ciddiye almak gerekir. Yine de, hareketin gerek bugün bulunduğu noktayı, gerekse geleceğini değerlendirirken, Fraser’ın çizdiği çerçeveye de eleştiril bir gözle bakmak, içerdiği bazı sorunları tartışmak elzemdir. Zira Fraser’ın makalesi hem analitik hem de ampirik sorunlar barındırmaktadır.

Analitik açıdan bakıldığında, Fraser’ın makalesindeki temel sorunlardan biri feminizmin tanımı ile ilgilidir. Fraser makalesinde ikinci dalga feminizmi toplumsal bir olgu olarak ele alacağını söylüyor. Bu yaklaşımın, hareketin genel yörüngesini ve tarihsel önemini ortaya çıkarırken, önümüzdeki dönemde yürütülecek feminist politikaya dair öngörüler oluşturması bekleniyor. Fakat, ikinci dalga feminizmi değerlendirirken Fraser bir iktidar eleştirisi olarak feminist politikanın kendi içinde bir değeri olduğunu göz ardı ediyor; ekonomiyi açıkça

hedeflemeyen feminist talepleri eksik sayıyor. Dolayısıyla Fraser eleştirdiği duruma kendi düşüyor; zira bütünsel bakışı terk ederek, sınıf mücadelesini sisteme karşı muhalefetin başat –ve olmazsa olmaz– ögesi haline getirmiş oluyor. Makale boyunca analitik ayrımlar olduğunu iddia ettiği ekonomik, kültürel ve siyasi tanımlamalar analitik olmaktan çıkarak, adeta varoluşsal veya yapısal bir öze gönderme yapıyor. Her toplumsal pratiğin aynı zamanda siyasi, kültürel ve ekonomik olan karmaşık süreçlerin kesişmesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı göz ardı ediliyor. Feminist politikanın kapitalizmin yarattığı eşitsizlikleri doğrudan zikretmeden oluşturduğu birtakım söylemlerin, belli bir *ethos* oluşturmaktaki rolü yadsınmış oluyor.

Fraser'ın makalesi ayrıca ampirik sorunlar da içeriyor. Fraser, feminizmin günümüzde en önemli hatasının bütünlüklü bir sistem analizini terk etmesi olduğunu iddia ederken, bahsettiği bütünlüklü analizi kimlerin, ne zaman ve ne şekilde terk ettiğini belirtmiyor; kimin ne şekilde katkıda bulunduğunu bilemediğimiz bir parçalanmayı bütün feminist hareketin eseri olarak sunuyor. Gerek katılımcı feminist bütçe girişimleri (*participatory feminist budgeting*) veya piyasada değere dönüşmeyen, ancak piyasanın işleyişi açısından gayet temel bir konumda olan “bakım” işlevi üzerine yürütülen akademik ve pratik çalışmalar olsun, gerekse Kadınların Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Hakları'nı içeren Montreal İlkeleri süreci olsun, Kuzey'de ve Güney'de feminist mücadelenin son dönemde ürettiği özgün ve antisistemik direniş şekillerini kaale almıyor. Dolayısıyla Fraser'ın tespitinin, doğru olsa bile, ancak belli bir feminizm için geçerli olabileceğini, tüm harekete mal edilemeyeceğini vurgulamak önem kazanıyor.

Uzun senelerini kadın mücadelesiyle gönül birliği içerisinde geçirmiş bir akademisyen olarak Fraser'ın böylesi sonuçlara nasıl varabildiğini anlamak için, son olarak, neoliberalizmin doğuşu ve gelişimine atfettiği nedenselliklerde yaptığı ciddi hataları da değerlendirmek gerekir. Kısaca özetlemek gerekirse, neoliberalizmin ortaya çıkmasından örneğin sosyal demokrat veya sendikacı mücadeleyi sorumlu tutmazken, kapitalizmin bu yeni evresinin girdiği krizde feminist mücadelenin payını görememektedir.

Sonda söyleyeceğimizi başta ifade etmek ve Fraser'ın makalesinin en sonundaki iddialardan başlamak gerekirse, (1) özellikle sosyal demokratların bürokratik refah devletini çağırarak, solu sistem karşıtlığından reformizme kaydırmış olmasının kapitalizmin gelişimi içerisinde nerede durduğunu değerlendirmeden feminizmi sola çağırarak; (2) ev içi emek ve bakım hizmetlerinin yıllardır feministlerin gündeminde olduğunu, bunlar etrafında geliştirilen feminist politikaların sanıldığı gibi çelişkisiz olmadığını teslim etmeden feministlerin mücadelelerini bu alanda yoğunlaştırmalarını salık vermek; (3) katılımcı feminist bütçe gibi deneyimlerin hakkını vermeden feministlerin yeni toplumsallık biçimleri geliştiremediğini

ima etmek; (4) Kuzey ülkelerindeki feministleri Güney'deki kadınların deneyimlerine kulak vermeye çağırmaksızın, bunların aralarında yıllarca tesis edilmiş hiçbir diyalog (ve daha da önemlisi, hiçbir çelişki) yokmuşcasına ulusötesi bir feminizm tahayyülü geliştirmek son derece sorunludur.

Bir İktidar Eleştirisi Olarak Feminizm

Nancy Fraser'ın makalesinin temel sorunlarından biri, feminizmi Batı'daki feminist harekete indirgemesidir. Bunu yaparken feminizmin bir iktidar eleştirisi olarak halihazırdaki önemine yeterli vurgu yapmamakta, feminizmi neoliberalizmi besleyen bir ideoloji olarak sunmaktadır. Oysa bir yüzyılı aşkın süredir varolan feminizm bir tahayyül (*imaginary*) veya bir mantık (*logic*), bir “*ethos*” veya bir epistemoloji olarak ele alındığında kolaylıkla görülebilir ki, feminizm çıkışı itibarıyla sistem karşıtı bir düşünüş biçimidir. Bu noktada farklılaşan, feminizmin kendisi değil, belli bir tarihsel bağlamda ortaya çıkan feminist pratiklerdir. Feminizmin bir tahayyül olarak bize sunduğu açılımları hatırlamak, neoliberalizmle olan ilişkisini tahlil etmek açısından da daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

Öncelikle, liberalizmin sorunsuzmuşcasına önerdiği bazı normatif idealleri “yapıbozuma” uğratan oluşlardan biri feminist pratik ve tahayyüller bütünüdür. Özel/kamusal veya akılcı/duygusal ayrımlarını bize sorgulatan feminizmdir. Feminizm liberal düşüncenin temelinde yatan olmazsa olmaz kavramlardan olan akılcı bir kamusal fayda nosyonunun aslında ne denli dışlayıcı olduğunu göstermiş, böylesi bir kamusalığın nasıl da erkek egemen normlar üzerine kurulu olduğunu ifşa etmiştir. Liberal modernitenin ne denli eril ve dışlayıcı olduğunun ortaya çıkmasını sağlayan, evrenselci normatif kurama içkin iktidar yapılarını deşifre eden bu çözümlerlerdir. Bu açıdan feminizm, örneğin bir Marx'ın burjuva değerlerinin evrenselliğini deşifre etmesiyle paralel bir yönelime sahiptir. Ancak feminizmin önyak olduğu açılımlar sınıf perspektifine indirgenemeyecek bir epistemolojinin gelişmesine de sebep olmuşlardır. Feminist iktidar eleştirisi yalnız kadınların kamusal alanda tanınması ile sınırlı değildir, iktidarın mekânlarını ve mekanizmalarını sorgular. Örneğin Fonow ve Cook, *Signs* dergisinin feminist metodolojiye ayrılan özel bir sayısında, kadın perspektifinden yürütülen sosyal bilim çalışmalarının, daha “eril” olan liberal ve sosyalist çalışmalardan farkını şöyle koyarlar:

Sosyal bilimler alanında yapılan kadın çalışmalarındaki feminist yaklaşımları ilk incelediğimizde, birtakım ortak noktalar olduğu tespitine vardık ve bunları feminist metodolojinin yönlendirici ilkeleri olarak sistematize ettik: ilk olarak, toplumsal cinsiyetin ve kadın-erkek arasındaki eşitsizliğin... toplumsal hayatın temel öğelerinden biri olarak önemine sürekli ve düşünümsel olarak dikkati çekme gereği; ikincisi, bilinç geliştirme veya afişe etmenin özgül metodolojik araç ve genel yönelim veya görme biçimi olarak benimsenmesi; üçüncüsü, araştırmanın özne ve

nesnesinin birbirinden ayrılabilmesini varsayan ve kişisel ve/veya yerleşik deneyimleri bilimsel bulmayan nesnellik kıstasının sorgulanması; dördüncüsü, feminist araştırmaların ve kadınların bilgi nesnelere olarak sömürülüyor olmalarının bilincinin etik sonuçları konusunda geliştirilen kaygılar; ve son olarak, araştırma ve araştırma sonuçları aracılığıyla kadınların güçlendirilmesi ve ataerkil toplumsal kurumların dönüştürülmesinin vurgulanması.

Bugün feministler arasındaki epistemolojik ve metodolojik duruşlar oldukça çeşitlenmiştir –ki bu da feminist çalışmaların canlılığının bir göstergesidir. Disiplinlerarası bir alan olan kadın çalışmaları için bir tek doğru metodoloji üreten bir tek doğru feminist epistemoloji olmadı hiç. Feminist araştırmacılar epistemolojiler içinden, karşısından ve arasından çalışmakta, farklı perspektiflerden edinilen öğeleri sıklıkla birleştirmektedirler. Farklılıkları uzlaştırmak yönündeki başarılı çabalardan, uzlaşmaz epistemolojik farklılıklar olduğu sonucuna vardıkları yerlerde bile yaratıcı metotlar türer.²

Örneğin, feminist ekonomi tam da böylesi bir disiplinlerarası geçişkenlik yaratmaya, toplumsal olgulara sadece ekonomik açıdan değil, kadın merkezli bir sosyal, kültürel ve politik çerçeveden bakmaya çalışır. Üstelik, “feminist” bir ekonomi geliştirme çabasını, sadece ekonomi biliminin erkek merkezilikten arındırılması olarak görmek de doğru olmaz. Feminist ekonomi, liberal olsun, sosyalist olsun, modernist olan tüm ekonomik anlayışlara alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Feminizmin modernist metodolojilerden postmodernizm ve yapısalcılığa kayışını, modernizmin ikilemlerini aşmaya yaptığı katkısı üzerinden anlamlandırmak mümkündür:

[Modernist] metotlar toplumsal cinsiyeti özcüleştirerek feministleri iki seçenekle karşı karşıya bırakırlar: cinsiyet farkını reddetmek veya kutsamak. Bu ikilem feminist ekonomide iki çelişki olarak tezahür eder. İlki, tipik olarak kadınlarla özdeşleştirilen çocuk bakımı ve diğer ev içi emek çeşitlerine piyasada değer biçmek ile kadınların aşağılanmasını üreten ve sürdüren ev içi emeğin kendini değiştirmek arasındaki çelişkidir. İkincisi ise işgücünde toplumsal cinsiyet eşitliğinin yarattığı bağımsızlaştırıcı potansiyel ile küresel emeğin dişilleşmesiyle ilintili sömürü ve eşitsizlik şekilleri arasındaki çelişkidir. Bu çelişkilerin ötesine geçmek, “kadın” kategorisinin muğlaklığını kabullenmeyi ve kadınların yaptıkları işlere dair anlamın, içeriğin ve ekonomik değerlerin toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf, cinsellik ve ulusun karşılıklı etkileşimi içinde oluşma şekillerini incelemeyi gerektirir. Postyapısalcı, postmodern ve postkolonyal geleneklere ait feminist çalışmaların burada önerebileceği çok şey vardır.³

Çünkü feministler, angaje oldukları pratik mücadelelerden kaynaklanan birikimleri sonucunda fark etmişlerdir ki “kadını güçlendirmek” veya “bağımsızlaştırmak”, varolan iktidar alanında ona bir yer kazandırmaktan geçmeyebilir. Toplumsal pratiklerin ve siyasal kurumların kaidelerini oluşturan, onların varlığını gerekçelendiren ve yeniden üretilmelerinde işlevsel olan birtakım söylemsel kategoriler sorgulanmadıkça, kadınların “eril” iktidar alanları içine itilmeleri, umulduğunun aksi yönünde etkiler bile yaratabilir. Peterson’un vurguladığı gibi feminizm, sadece kadınların güçlendirilmesini değil, aynı zamanda “dişil

olanın aşağılanması sayesinde ilişkilendirilen ve ideolojik olarak ‘doğallaştırılan’ hiyerarşileri dönüştürecek bir eleştiriyi” de içerir.⁴

Örneğin Fonow ve Cook’un kuşağından olan feministler, “kadın”ın toplumsal bir kurgu olduğunu, toplumsal cinsiyetin biyolojik belirlenimciliğin temeli olan cinsiyetten ayırt edilmesi gerektiğini savunurken, fiziksel olanın da bir toplumsal kurgu olabileceğini akıllarına getirmemişlerdi.⁵ O zamandan bu yana “bedeni” sorunsallaştıran feminist çalışmalarda ciddi bir artış gerçekleşmiş ve doğa/kültür dikotomisi çatlatılmıştır. Feminizm, kadınların ezilmesine ve sömürülmesine zemin teşkil eden hiyerarşi ve kategorileri yapıbozuma uğrattırken sadece toplumsal cinsiyeti kuran iktidar biçimlerini açığa çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda bunların ırk, cinsellik ve etnisite gibi yapılarla kesiştiği noktaları da belirleyebilmiştir. “Öteki”nin temsil edilme şekillerinin etik ve siyasal sonuçlar doğurduğunu anlayan feministler, indirgemeci ve dışlayıcı üst anlatıları krize sokarak hegemonyaları sarsan söylemlere bu sayede katkıda bulunmuşlardır.

O halde, kadınların oy hakkı talebi ile gelişen feminist kuramın, zaman içinde özel/kamusal ayrımını bozan ve kadınlık durumlarını farklı kimliklerle birlikte bütünlüklü bir şekilde ele alan bir iktidar eleştirisine dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bugün feminizm eşit ve özgür bir dünya için toplumsal ilişkilerin mercek altında tutulmasını, bu ilişkiler içerisindeki iktidar ilişkilerinin deşifre edilmesini önermekte ve bu ilişkileri dönüştürmek üzere bir vizyon sunmaktadır. Farklı ezilme biçimleri arasında ilişki kuran feminist kuram, öznelerin farklı öznellikler üzerinden bu çoklu ezilme biçimleri içerisinde mağdur ile egemen kimlikleri arasında nasıl gidip geldiklerini göstermiştir. Liberal kuramın bugüne kadar kamusal alana taşınması gereken bir mesele olarak görmediği birçok mağduriyet biçiminin, kritik önemde politik meseleler olduğunu gözler önüne sermiştir. Feminist düşünce ile birlikte pornografi, annelik, aile kurumu, cinsel taciz, tecavüz, ve yalnızca vatandaşlığın değil, ulus-devletin yapıtaşları olan militarizmin ve milliyetçiliğin toplumsal cinsiyetlendirilmiş kurgular olduğu, toplumların ve muhalif hareketlerin gündemine taşınmıştır. Feministlerin bu yöndeki mücadeleleri aslında etnik kimlik, ırk, yaş, engellilik gibi farklılıkların gündemleştirilmesi için de bir alan açmıştır. Feminist eleştiri tam da bu nedenle tüm muhalif hareketler için önemli ve vazgeçilmezdir.

Feminizmi “kimlik politikalarının bir varyantı”⁶, kimlik politikalarını ise eleştirellikten ve antisistemik güçten yoksun, ilerici olamayan bir çeşit moda olarak algılatan bakış, Fraser’ın iktidarı modernizmin dayattığı tekillik içinde kavramsallaştırmaktan kurtulamadığına işaret eder. Oysa Fraser feminizmin tarihini “kapitalizm” adı verilecek bir bütünlüklü ve bilinçli yapısal özneye istinaden değil de, Foucault’nun önerdiği gibi, bir iktidar teknikleri tarihi içerisinde okuyacak olsaydı eğer, çok farklı direniş stratejilerinin geliştirilmiş olduğunu ve

kadın mücadelelerinin başarısının veya yenilgisinin Batı ülkelerindeki üstyapısal çerçevede yarattığı etkilerle ölçülemeyeceğini fark ederdi belki. En nihayetinde feminist *ethos*'a sadık kalan kadın hareketleri, belli bir modernitenin kurulmasının materyal zeminini oluşturan kapitalist toplumsallıkla her daim çatışmak zorunda kalmış akımların başında gelir. Kapitalizmin kendiyle açıkça çatışmadığı anlarda bile feminizm, kadınların modern çağın başından bu yana kurulan farklı toplumsallıklar tarafından ezilme ve dışlanmalarıyla baş etmek durumunda kalmıştır zira.

Böylesi bir çerçeveden bakıldığında, Fraser kendisinin Habermas'ın liberal-modernist kamusal alan kuramına yönelttiği eleştiriyi unuttuğu ortaya çıkmaktadır.⁷ Fraser 1992'de kaleme aldığı bu eleştirisinde feminist tahayyül ve deneyimin kazanımlarına da dayanarak, Habermas'ın normatif modelinin göz ardı ettiği iktidar biçimlerini gün ışığına çıkartıyor, liberal normativitenin ne denli sorunlu olduğunu gösteriyordu. Toplumun ezilen veya dışlanan kesimleri açısından bakıldığında Habermasçı kamusal alan, hâkim grupların yararına işleyebiliyor ve var olan eşitsizlik ile ayrımcılığı düzeltmek yerine derinleştirebiliyordu. Habermas'ın modeli, toplumsal cinsiyet, sınıf ve etnisiteden doğan adaletsizliklere bir çözüm üretmiyor, kimlikleri özel alana hapsedmekle bunların siyasal önemlerini küçümsüyor, mücadelenin kurucu rolünü göremiyor ve birbirleriyle rekabet eden farklı kamusal alanların varlığını reddediyordu. Fraser'a göre Habermas'ın "liberal kamusal alanı idealize etmesinin sebebi, tam da bu farklı kamusal alanları incelememiş olmasındandı"⁸. Fraser bunu açıkça söylemiyor olsa da, Habermas'a yönelttiği eleştirinin temelinde, kapitalist üretim ilişkilerinin tarihsel gelişiminden bağımsız olmayan liberal düşüncenin feminist eleştirisi de vardır –ki Habermas'ın kendisi de bu ikisi arasındaki tarihsel bağı kabul ettiği halde burjuva kamusal alan tahayyülünü ideal model olarak sunabilmektedir.⁹

Fraser'ın 1992'deki argümanlarının işaret ettiği gibi, feminizmi bir liberalizm ve modernizm eleştirisi olarak görmek, burjuva tahayyül ve pratiklerine karşı çıkan bir duruşun feminizme içkin olduğunu anlamamızı sağlar. Neoliberalizmi besleyen burjuva ideolojisi erkek egemendir. O halde ikinci dalga feminizmi sadece Batı'daki bazı somut söylem ve talepler üzerinden okumak, feminizme içkin eleştirelilik potansiyelini yeterince dikkate almamaktır. Başka bir deyişle feminizm, Fraser'ın çok değer verdiği eleştirel kuramı Frankfurt Okulu tarafından geliştirildiği noktadan çok farklı ufuklara taşıyan bir tahayyüller bütünüdür. Neoliberalizmle ilişkisi bu çerçeve gözetilerek değerlendirilmelidir.

Feminizm mi, feminizmler mi?

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Fraser, feminist hareketi maddi kaynakların eşit ve adaletli paylaşımı idealini terk etmekle suçlarken ampirik birtakım hatalar da barındırmaktadır. Bu bağlamda Fraser’a şu soruyu yöneltmek gerekir: Bütünlüklü bir sistem analizinin eksikliğini tüm feminist harekete mal etmek doğru mudur? Zira çok farklı feminist pratikler vardır ve bir kısmı gerçekten Fraser’ın eleştirdiği noktada duruyor olsalar da, küresel düzeyde böyle bir eğilim olduğunu iddia etmek, farklı bağlamlardaki feminist hareketler arasındaki ayrımları tamamen göz ardı etmek olacaktır.

Fraser’ın “feministler” diye genel bir tabir kullanması Chandra Mohanty’nin Benedict Anderson’dan ödünç alarak kullandığı “hayali cemaat” kavramını hatırlatmaktadır.¹⁰ Mohanty’e göre bir “hayali cemaat” olarak küresel feminist hareket dayanışmayı ve birlikteliği vurgulayabilir; ancak aynı zamanda böylesi bir cemaati tanımlama eyleminin kendisi dışlamayı, hiyerarşileri ve birçok siyasi anlaşmazlığı da beraberinde getirebilmektedir. Benzer bir şekilde Fraser da “feminist hareket” dediğinde daha çok Batı odaklı orta sınıf kadın hareketlerine seslenmekte, “hayali cemaat”in içini bunlarla doldurmakta olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Fakat bu genellik düzeyinde kalmakla, dünyanın farklı yerlerinden yükselen feminist sesleri yadsımaktadır. Hatta kendi toplumunda daha alt tabakalarda gerçekleşen mücadelelere bile yer vermemektedir.

Ashında bu yanlış, ikinci dalga feminizmin tarihinin bir tekerrürü olarak okunabilir. Beyaz orta sınıf kadınların öncülüğünde ortaya çıkan ikinci dalga feminizm Üçüncü Dünya’dan kadınların ve siyah kadınların harekete dahil olması ile temel birtakım eleştirilere maruz kalmıştı. “Çeperdeki” kadınlar “merkezdeki” kız kardeşlerine kendi kadınlık deneyimlerinin sınıf, ırk ve etnisiteden bağımsız düşünülemeyeceğini, bu kimliklerin onların kadınlık deneyimlerini de farklılaştırdığını uzun tartışmalardan ve yüzleşmelerden sonra kabul ettirmişlerdi.¹¹ Yine Fraser’ın ikinci dalga feminizme atfettiği o bütüncül bakış açısı da ancak siyah kadınların ve Üçüncü Dünya feministlerinin eleştirileri ile mümkün kılınabilmişti. İkinci dalga feminist hareketin tarihsel ve toplumsal bağlamından yeniden soyutlanarak sınırlar ötesi evrensel bir deneyim olarak tanımlanması, hem birçok aktivist kazanımı dışarıda bırakan eksik bir analiz olarak kalıyor, hem de feminizmin küresel düzeydeki etkisinin –devlet kapitalizminden neoliberalizme geçişin temel taşlarından biri olarak– abartılı bir okuması ile sonuçlanıyor.

Öncelikle, kimlik mücadelesi ile sosyal haklar mücadelesinin bu denli birbirini dışlayan bir şekilde kurulması bu mücadelelerin ne kadar iç içe geçtiğini görmemizi engellemektedir. Örneklerle anlatmak gerekirse, böyle bir perspektifle sömürgeleştirilmiş ülkelerinden kaçıp Avrupa’ya yerleşen Üçüncü Dünya kadınların ırkçı entegrasyon ve göçmenlik yasalarına karşı verdikleri mücadelelerinin sınıfla ilintisini görmemiz mümkün olamamaktadır. Yine bu

tür bir ayırım çocuklarını denizaşırı ülkelerde savaşmaya göndermek istemeyen Amerikalı annelerin hareketinin yalnızca “anne” olarak tanınma talebini içermediği, aynı zamanda yoksul gençlerin ücretli askerliğe yönlendirilmesi gerçeğini su yüzüne çıkartarak “vatan savunması” ve “terörizm” söylemlerini bozduğu gerçeğini kolayca analizimizin dışında bırakmamıza neden olabilir. Buna ek olarak doğum kontrol yöntemini kısırlaştırılma olarak deneyimleyen, üreme hakları ellerinden alınan kadınların mücadelelerindeki yola çıkışın beden üzerindeki iktidara bir karşı çıkış olduğunu ve bu iktidarın aynı anda sınıf, kimlik ve cinsiyet üzerinden çalıştığını düşünmemizi önler.

Fraser’ın makalesini okuyan biri feminist aktivist ve akademisyenlerin neoliberalizm eleştirisini tamamen bir kenara bıraktığını düşünebilir. Oysa birçok feminist aktivist ve akademisyen uzun zamandır neoliberalizmin cinsiyetlendirilmiş bir oluşum olduğunu, neoliberal süreçlerin kadınları ve erkekleri farklı şekillerde etkilediğini, cinsiyetler arası yeni iktidar ilişkileri doğurduğunu görünür kılmaya çalışmaktadır.¹² Özellikle feminist ekonomistler, neoliberal makroekonomik süreçleri sorgulamakla kalmamış, eşitsizliğe ve kadınların sosyoekonomik konumlarına çözüm üreten ekonomik kuramlar geliştirme yolunda adımlar da atmışlardır.

Feministlerin evrensel standartlar, Kuzey-Güney ülkelerindeki farklılıklar ve neoliberalizm arasındaki ilişkilere dair yürüttükleri hararetli tartışmaları çok iyi özetleyen Elias, feminist literatürün ne denli nüanslı olduğunu da gayet net bir biçimde gözler önüne sermektedir.¹³ Misal olarak son dönemde ekonomik hakları yeniden gündeme getiren bir kısım feminist, hak söyleminin “günümüzde kapitalizmin işleyişine karşı” kullanılacak stratejik bir dil olabileceğini düşünmektedir. Bu yaklaşıma göre, Martha Nussbaum’un insan merkezli ve toplumsal cinsiyet içerikli hak kavramsallaştırmasını temel alan çalışmalar ve bunlardan esinlenen feminist mücadeleler, insan hakları gündeminin neoliberal paradigma tarafından kendi çıkarları yönünde apartılmasının önüne geçebilir. Hak temelli bir mücadele biçimini eleştiren Vivienne Jabri ve Dodzi Tsikata gibi feministler ise, ana akım insan hakları söyleminin özel/kamusal ayırımını hiç sorgulamadan koruduğuna dikkat çekmekte; Nussbaum’un liberal kuramsal çerçevesinin, yeni kapitalist birikim sürecine katkıda bulunmakla kalmayıp hâkim (eril) iktidar ilişkilerini de yeniden üreteceğinden kaygı duyduklarını ifade etmektedirler.¹⁴

Öte yandan bu perspektif ekonomik hak söylemini kadınların formal sektörde istihdam edilmelerine indirgemekle ve bunun otomatik olarak kadınları güçlendireceğini varsaymakla eleştirilmektedir. Zira yapılan birçok feminist çalışma, kadınların işgücüne katılmasının doğurduğu yeni sömürü biçimlerini açığa çıkartmaktadır. Örneğin Ruth Pearson ve Diane

Elson, 1981'de *Feminist Review*'da yayımladıkları bir makalede, kadınların istihdama katılımının yeterli bir söylem olmadığını belirtmişlerdir:

Kadınların tabi konumlarının iş imkânlarının azlığından kaynaklandığı ve yeterince iş imkânı yaratmak suretiyle giderilebileceği fikrinin kökleri çok derindir; bu fikir uluslararası kalkınma acentaları, devlet bürokrasileri ve anaakım Marksistlerden birçok kadın örgütüne dek çok geniş bir kamuoyu arasında kabul görür. Bizim Sussex Üniversitesi Kalkınma Çalışmaları Enstitüsü'nde geliştirmekte olduğumuz Kadınların Tabi Konumları Çalıştayı'ndaki çalışmalarımız, bu perspektifi bir başlangıç noktası olarak reddetmemize yol açtı. Sorunun kadının kalkınma sürecinden dışlanması olduğunu kabul etmiyoruz. Daha ziyade, kadınların tam da kalkınma süreçlerine hangi ilişkiler aracılığıyla entegre edildikleri sorunsallaştırılmalı ve araştırılmalıdır. Zira böylesi ilişkiler çözümün değil, sorunun parçası olabilirler aslında. Dolayısıyla, bizim başlangıç noktamız, dünya piyasası için üretim yapan fabrikaları onların içinde çalışan Üçüncü Dünya kadınları için sağladıkları yeni imkânlar ve barındırdıkları yeni sorunlar açısından değerlendirmektir.”¹⁵

Yine birçok feminist aktivist ve akademisyen çalışma hayatına atılan beyaz orta sınıf kadınların hane içindeki sorumluluklarını devralan Çin, Latin Amerika, Romanya, Rusya, Endonezya, Filipinler, Sri Lanka ve Meksikalı kadınların durumunu tartışıyor. Bu yeni durumun kadınlar arasında nasıl bir hiyerarşi yarattığını, bakım işinin ulusötesi bir şekilde nasıl metalaştırıldığını sorgulamaktadırlar. Kuzey'in post-endüstriyel kapitalist toplumlarında göçmen veya etnik azınlık konumunda olan kadınlar hizmet sektörüne çoğunlukla dadı, temizlikçi veya seks işçisi olarak girebilmektedirler. Onların emekleri sayesinde üst sınıf beyaz kadınlar yüksek maaşlı işlerde çalışabilmekte ve/veya tüketime adanacak “boş zamanlara” sahip olabilmektedirler. İstihdam koşulları ve ücretlerin ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyetin kesişme noktalarında belirlendiğini gözlemleyen feministler, bu boyutları içermeyen analizlerin fiktif bir “işçi sınıfı” veya “kadın dayanışması” ideali içerisine hapsolacağına da işaret etmiş olmaktadır. Birçok feminist çalışma, küresel pazarda kadınların nasıl seks kölesi haline getirildiğini, düşük ücretlerle terleme atölyesinde çalışan kadınların nasıl farklı ülkelerdeki kız kardeşleri ile rekabet içine sokulduklarını sorgulamaktadır.¹⁶ Naila Kabeer bu tür çıkmazlardan biri olarak uluslararası ticaret antlaşmaları aracılığı ile küresel emek standartlarının uygulanmasını sağlayan sosyal şartın yoksul ülkelerde zor koşullarda çalışan kadın işçilerin çıkarları ile nasıl çeliştiğini göstermektedir:

Sosyal şarta verilen destek Kuzey'deki hükümetler, tüketici grupları, öğrenci aktivistleri, Kuzey'in sendikaları ve bunların bağlantıda bulunduğu ağlar ile çoğu Kuzey ülkelerinde konumlanan feministler dahil ilerici gruplardan geldi [...] Değişen uluslararası işbölümünün yarattığı tehdit unsuru yüzünden sosyal şarta verilen sendika desteğinin arkasında kaçınılmaz olarak kuvvetli bir çıkar ögesi mevcut. Ancak bu desteğin çıkar temelli olmayan sebepleri de var, ki bunlar arasında dünyanın en varlıklı

şirketlerinin, dünyanın en yoksul işçilerini doğrudan veya dolaylı olarak çalıştırdıkları koşulların içerdiği sömürü derecesine karşı gösterdikleri açık ilgisizliğe karşı duyulan ahlaki hiddet de bulunmaktadır. Bu gruplar için emek standartlarının küresel düzeyde uygulanması, dünyadaki işçiler açısından “kazan-kazan” çözümü sunmaktadır: Kuzey’deki işçiler geç sanayileşen ülkelerin ihracatındaki fiyat artışından kazançlı çıkarlar, zira bu, ucuz maliyetli üretim mekânlarının Kuzeyli yatırımcıların gözündeki cazibesini düşürür. Güney’deki işçiler ise daha yüksek ücret ve daha iyi çalışma koşullarından faydalanırlar, ki bu da toplam talep ve istihdamı artırır [...]¹⁷

Öte yandan sayısı giderek artan feminist çalışmalarda, kadın istihdamının dünyanın her yerinde aynı analize ve aynı değerlendirmeye tabi tutulamayacağı cesurca tartışılabilmektedir. *Feminist Economics* dergisinin küreselleşme ve kadın ilişkisine ayırdığı özel sayının girişinde, Doğu Asya’da kadınlara sağlanan istihdam olanaklarının arttığını, kadınların eğitim düzeylerinin yükseldiğini ve kadınlarla erkekler arasındaki ücret farklarının azaldığını gösteren çalışmalar zikrediliyor.¹⁸ Ancak kadın-erkek eşitliğine, büyümeye ve refaha katkıda bulunuyor olduğu tespiti, bu gelişmenin başka tür eşitsizlikleri artırmadığını göstermiyor. Örneğin, geminizmi post-yapısalcı bir Marksizm ile birleştirme çabaları arasında en çarpıcı çalışmalardan biri olan *Bildiğimiz Kapitalizmin Sonu*’nda J.K. Gibson-Graham, küreselleşen kapitalizmi özsel bir mantığı olan üniter bir yapı olarak tahayyül etmenin kadın hareketinin önünü ne denli kapattığına vurgu yapıyorlar. Altını çizdikleri giriftliğin bir göstergesi, Üçüncü Dünya’daki kadınların durumuyla ilgili araştırmalardır:

Son döneme ait feminist araştırmalar kapitalist fabrikalarda istihdam, hane içi ilişkiler, devletler, ve “Üçüncü Dünya kadınları” arasında dinamik ve çatışkılı etkileşimler olduğunu vurgulayarak, kadınların sermaye birikimi mantığı tarafından kapsandıklarına dair mekanik anlatıları karmaşık ve çekişmeli bir öykü çeşitliliğiyle ikame etmişlerdir.¹⁹

Zira örneğin Güney Kore’deki bir yarı iletken madde fabrikasında, erkek işçiler işverenle bir olup kadın işçiler arasında sendikal faaliyetleri şiddetle bastırmak için komplo kurabiliyorlar. Böylesi çetrefilli vakalar karşısında ortak çıkarlara sahip bir “işçi sınıfı”ndan bahsetmek, kadınların sanayide çalışıyor olmalarının ve hak mücadelesinin öznesi haline gelmelerinin, aynı sınıftan olan erkekleri ne denli huzursuz ettiğini göz ardı etmek olurdu.

Kaldı ki, halihazırda işçi mücadelesini doğrudan kadın mücadelesi ile birleştiren hareketlerin eylemlilikleri de yalnızca ekonomik hareketler olarak sınıflandıramaz. Örneğin SEWA, yoksul kadınlar tarafından kurulan, 1972’den bu yana kadınlara iş, maaş, yemek güvencesi ve sosyal haklarını sağlamayı amaçlayan önemli bir sendikal harekettir. SEWA’nın verdiği mücadele yalnızca kadınlara daha yüksek gelir sağlamayı hedeflememekte; aynı zamanda onları güçlendirip hane ve toplum içindeki rollerini de değiştirip dönüştürmektedir. Benzer bir şekilde Women Working Worldwide, İngiltere’de kadın işçilerin oluşturduğu uluslararası bir ağ dahilinde çalışır. The Clean Clothes Campaign, Hollanda’da tekstilde, terleme

atölyelerinde, fabrikalarda, enformel sektörde çalışan kadınların mücadelelerini Avrupa kamuoyunda gündemleştirerek destekler. Development Alternatives With Women For A New Era'da kadın akademisyenler ve aktivistler ekonomik adalet, toplumsal cinsiyet eşitliği ve demokrasi için küresel düzeyde araştırmalar yapıyorlar. Tüm bu örgütleri yalnızca ekonomik talepleri olan yapılar olarak tanımlamak bir hayli güçtür. Mücadelelerini kadın sorunları ile ekonomik sömürü ve eşitsizliği birbirinden ayırmadan sürdürürler. Halihazırdaki birçok eksikliğe rağmen Venezuela'da anayasaya yapılan feminist müdahaleler; ev işinin üretici faaliyet olarak tanımlanması; Kadınların ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran Kadın Bankası, Ulusal Kadın Enstitüsü gibi kurumlar da yine yalnızca ekonomik birtakım merciler olarak algılanamaz.²⁰

Fraser'ın bu çalışmalara hiçbir referans vermeden feminist hareketin ekonomiyi analiz etmeyi bıraktığını iddia etmesi bu çalışmaları görünmez kılmakta, feminist hareketin bu yöndeki çabalarını sıfırlamaktadır. Tüm bunlar ışığında feminist hareketteki tıkanmayı söylem yoksunluğu ile açıklamak, birçok feminist aktivist ve akademisyenin tespitlerini hiç yapılmamış gibi göstermekte ve bugün feministlerin başka şeyler söylediğini gözden kaçırmaktadır.

Fraser'ın analizi, feminist söylemi temel ilkeleri aynı kalmakla birlikte değişen ve dönüşen, mücadele ettiği yapılara göre farklı şekiller alan bir eylemlilik olarak ele almaktan ziyade, onu sabitleştirmekte ve tarihin bir anındaki fotoğrafını çekip kendi analizini o fotoğraf üzerinden yapmaktadır. Bir başka deyişle, feminist hareketin taleplerini hâlâ ikinci dalga feminizm üzerinden tanımlamaktadır. Oysa "kadınların özgürleşmesi"nin tarihi aşan evrensel bir tanımı olmayabilir. Kapitalizm ile kol kola yürüyen ataerki farklı şekillere girerek bazı feminist talepleri kendi çıkarı için kullanırken feminist söylem de buna karşı kendini yeniden ve yeniden kurmaktadır. Feminizm bu anlamda karşımıza kadınlar ve özgürlük arasındaki ilişkinin sürekli olarak yeniden tanımlandığı söylemsel bir mücadelenin yürüdüğü bir alan olarak çıkmaktadır. Feminist hareket tarihi ancak feminist söylemin sürekli olarak bozulduğu ve yeniden kurulduğu bu sonsuz etkileşim ve mücadele üzerinden okunabilir. Yukarıda birçok örnekte göstermeye çalıştığımız birçok feminist de bu sürekli mücadele halinin son derece farkında olarak hareket etmekte, geliştirdikleri feminist talepler statik olmaktan çok, mücadele içinde şekillenen dinamik bir bütün oluşturmaktadır. Bu nedenle Fraser neoliberalizme karşı güçlü bir muhalif ses çıkmamasını doğru tespit etmekle birlikte, bu sesin güçsüzlüğünün sorumluluğunu yanlış bir şekilde feminist analize yüklemektedir.

Fraser, feminizm ve neoliberalizm: nedenselliğin oyunu?

Bu noktada Fraser'a sorulması gereken soru, 1968 sonrasında Batılı ülkelerde ortaya çıkan ikinci dalga feminizmi, o dönemin sistem karşıtı hareketlerinin girdiği örgütlenme krizlerinden bağımsız olarak düşünmenin ne denli doğru olduğudur. Zira neoliberalizm çok karmaşık ve girift bir sermaye birikimi sürecidir. Bu süreci tahlil ederken kati nedensellikler kurmak bir hayli zor olduğu gibi, yanıltıcı da olabilir. Örneğin, devlet güdümlü kapitalizmden piyasa güdümlü kapitalizme geçişte feminizmden önce bakılması gereken yerlerden biri işçi sınıfı hareketi ve sendikal mücadeledir. Sermayenin sosyal refah devletine karşı yeni bir örgütlenmeye gitmesi ve bu yolda devleti kullanmasının sebeplerinden biri, emekçi kesimlerin yıllarca süren mücadeleler sonucunda elde ettiği sosyal güvencelerin sermaye birikiminin önünde bir engel teşkil etmeye başlamasıdır. Sermayenin, Kuzey'deki sendikaların gücü karşısında emeğin ucuz ve korunmasız olduğu Güney ülkelerine göç etmesindeki temel bahanedir. Kaldı ki, özel ve toplumsal hayatı idari ve bürokratik düzenlemelerin nesnesi haline getiren sosyal devlet, işçi sınıfı taleplerinin eseridir. Dolayısıyla, ekonomik taleplerin zorunlu olarak kapitalizm karşıtı bir sonuç doğurduğu gibisinden doğrudan nedensellikler kurmak çok ama çok hatalıdır.

Fraser nedense ikinci dalga feminizmin sisteme yönelttiği eleştirilerin bir ucunun klasik sola da dokunduğunu görememektedir. Örneğin, feminizmin eleştirel oklarına hedef olan dört ana eksen (ekonomizm, erkek egemenliği, devletçilik ve westfalyanizm), sosyal demokrat olsun, komünist olsun, kurumsallaşmış solun teşvik ettiği, beslediği veya en azından sorunsallaştırmadığı ilke ve işleyiş şekilleridir. Dolayısıyla Fraser'ın dile getirdiği bir soru ("İkinci dalga feminizm ile neoliberalizmin birlikte yeşermiş olmaları basit bir tesadüf müdür?") rahatlıkla başka bir şekilde yeniden sorulabilir: 1970'lerde gerek Birinci Dünya'da, gerekse sömürgecilikten kurtulma savaşı vermekte olan Üçüncü Dünya'da sosyal demokrasi ve radikal sol doruktayken neoliberalizmin nüvelerinin atılmış olması, ve bu denli güçlenmiş olan sol söylemin emek sürecinin parçalanması ve sindirilmesi karşısında hiçbir varlık gösterememiş olması tesadüf müdür?

Kurulan nedenselliklerdeki hatalar burada en akut biçimde gözler önüne serilmektedir. Fraser neoliberalizmin gücünden kadın hareketini, solun estetik kurama kayışını²¹ (ki bu kayıştan çok önemseddiği Frankfurt Okulu büyük ölçüde sorumludur), kimlik ve tanınma meselelerinin dağıtım sorununun önüne geçmesini sorumlu tutarken; neoliberalizmin krizini küresel finansın işleyişine ve kapitalist devlet liderlerinin post-neoliberal duruşlarına²² bağlamaktadır. Oysa kendinin zikrettiği (örneğin Judith Butler, Hester Eisenstein, Sonia Alvarez, Carol Barton, Uma Narayan, Margaret Beck ve Kathryn Sikkink gibi) feministlerin, ve ayrıca tabii zikretmediklerinin varolan sermaye birikim süreçlerini, özelleştirme furcasını, esnek emek paradigmasını, sivil toplumculuğu ve neoliberalizmi nitelendiren daha pek çok

pratiğe yönelttikleri eleştirilerin, neoliberalizmi krize sokmakta ve liderlerinde söylemsel dönüşüm yaratmakta etkili olmuş olabileceği ihtimalini aklına bile getirmemektedir.

Tam da bu bağlamda neoliberalizmin neomuhafazakârlık ile kurduğu ilişki gözden kaçmamalıdır. Fraser ikinci dalga feminizmi, gelenekleri sarstığı oranda neoliberalizmin önündeki engelleri kaldırmaktan sorumlu tutmaktadır. Oysa Wendy Brown'un gayet çarpıcı biçimde gösterdiği gibi neoliberalizm, geleneklerin yıkılmasından değil, tam aksine yeniden inşa edilmesinden beslenir.²³ İngiltere'de Margaret Thatcher, ABD'de Ronald Reagan ve baba-oğul Bushlar tarafından var olan sosyal güvenceleri yerinden sökmeyen, emek örgütlerinin gücünü azaltmanın, piyasa ekonomisinin bireyselci ve rekabetçi değerlerini hayatın her alanına yaymanın koşullarını muhafazakâr söylem sayesinde sağlayabilmişlerdir. Paradoksal gözükse de, yıldızı yeniden parlayan aile, cemaat, evlilik kurumu, din, ahlak, vatanseverlik gibi muhafazakâr değerler neoliberalizmin toplumsal dokuda yarattığı tahribatın şokunu absorbe etme işlevi görmüşlerdir. Yeni muhafazakârlık, kadını yeniden yuva kurucu olarak evin içine, yardımcı ve destekçi olarak kocasının yanına, anne olarak çocukların başına çeker. Fraser neoliberalizmin neomuhafazakârlık ile bu ilişkisini de göz ardı ediyor ve neomuhafazakârlığın aile, eşcinsel hakları, cinsellik üzerinden oluşturduğu feminist kazanımları tamamen bir kenara atan söylemi karşısında feminizmin salt kimlik politikası olarak bile ne kadar sistem karşıtı bir yerde durduğunu görmüyor.

Burada altı çizilmeye çalışılan nokta şudur: Sorunları ve talepleri siyasal/ekonomik/toplumsal olarak ayırmak, hareketlerin genel olarak kapitalizmle, özel olarak da kapitalizmin yeni evresi olan neoliberalizmle mücadele etme kapasiteleri açısından fazla açıklayıcı olamamaktadır. Bir talebin "salt kimlik talebi" olması da sermaye birikim sürecine yem olmasının altındaki tek neden olamaz. Kapitalist sistem yukarıda da anlatılmaya çalışıldığı gibi birçok talebi kendine mal edip kendisi için işlevli hale getirebilmektedir. Kapitalist sistem içinde bu tür bir çelişkinin olmayacağı bir talepler zinciri hayal etmenin kendisi yanıltıcı olacaktır. Sistemi birebir hedef almayan bir politika ancak tüm bu çelişkilerin göz önünde bulundurulduğu bir tahlil sürecinden çıkacaktır ve çıkmaktadır. *A posteriori* değerlendirmeler göstermektedir ki, sermaye birikimi çok farklı pratik ve söylemi kullanabilmektedir. Ancak yine *a posteriori* analizler sayesinde görürüz ki statükocu olarak değerlendirilebilecek bazı pratiklerden beklenmedik direniş alanları açılabilir. Örneğin, modern tıbbın yıllarca küçümsediği ve Güney ülkelerinde daha çok kadınların toplayıp hazırladığı şifalı bitkilere çokuluslu ilaç şirketlerinin el atmaya kalkması, bu geleneksel alanı ve aile bakımından sorumlu olan kadınları neoliberal mücadelenin içine itivermiştir. Bu nedenle süreçlerin tek yönlü bir analizinin olayın karmaşıklığını görmemizi engelleyeceği kesindir.

Ancak feminist hareketlerin de kendiyile arasına mesafe koyup hareketin küresel ve yerel düzeylerde ne tür sorunlarla karşı karşıya olduğunu tartışmasının ve değişen koşulları özeleştiril bir bakışla değerlendirmesinin büyük faydası olacaktır. Bu açıdan Fraser'ın bize günümüz koşullarında feminist politikanın yeniden düşünülmesi yönünde yaptığı çağrı, özellikle neoliberalizmin tasvir etmeye çalıştığımız giriftliği göz önünde bulundurulduğunda, hiç de yabana atılmamalıdır.

* Bu yazıyı çok dikkatle okuyup, eleştiri, yorum ve katkılarını bizden esirgemedikleri için Şemsa Özar, Fahriye Dinçer, Şebnem Keniş ve Nükhet Sirman'a teşekkür etmeyi borç biliriz.

¹ "Feminism, Capitalism and the Cunning of History", *New Left Review* 56, Mart-Nisan 2009, s. 97-117.

² Mary Margaret Fonow ve Judith A. Cook, "Feminist Methodology: New Applications in the Academy and Public Policy", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 30 (4), 2005, s. 2213.

³ Drucilla K. Barker, "Beyond Women and Economics: Rereading 'Women's Work'", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 30 (4), 2005, s. 2190-91.

⁴ Spike V. Peterson, *A Critical Rewriting of Global Political Economy: Integrating Reproductive, Productive and Virtual Economies*, Londra, Routledge, 2003, s. 28; zikreden Barker, "Beyond Women and Economics", s. 2196.

⁵ Fonow ve Cook, "Feminist Methodology", s. 2116.

⁶ Fraser, "Feminism, Capitalism and the Cunning of History", s. 108.

⁷ Nancy Fraser, "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy" C. Calhoun (der.), *Habermas and the public sphere* içinde, Cambridge, Mass., The MIT Press, 1992, s. 109-142.

⁸ A.g.e., s. 115.

⁹ Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Cambridge, Mass., The MIT Press, 1991.

¹⁰ Chandra Mohanty, *Third World Women and the Politics of Feminism*, Bloomington, Indiana University Press, 1991, s. 4.

¹¹ Birçok farklı feminizm olduğunun önkabulüyle diyalog alanları yaratmaya çalışan ve diyalog eksenini olarak da küreselleşmeye karşı direnişi belirleyen son döneme ait çok önemli bir çalışma için bkz. Marguerite Waller ve Sylvia Marcos, *Farklılık ve Diyalog. Feminizmler Küreselleşmeye Meydan Okuyor*, İstanbul, Çiviyazıları, 2006.

¹² Bunlar arasında Lourdes Beneria, Shelley Feldman, Pamela Sparr, Nilüfer Çagatay, Diane Elson, ve Caren Grown'u saymak mümkündür.

¹³ J. Elias, "Women workers and labour standards: the problem of human rights", *Review of International Studies*, Vol. 33 (1), 2007, s. 49-50.

¹⁴ J. Elias, "Women workers and labour standards: the problem of human rights", *Review of International Studies*, Vol. 33 (1), 2007, s. 49-50.

¹⁵ Diane Elson ve Ruth Pearson, "Nimble Fingers Make Cheap Workers': An Analysis of Women's Employment in Third World Export Manufacturing", *Feminist Review*, No. 7, 1981, s. 87-107.

¹⁶ Örnek olarak bkz. Anna Tsing, *Friction. An Ethnography of a Global Connection*, Princeton, Princeton University Press, 2005; Barbara Ehrenreich ve Arlie Russell Hochschild (ed), *Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*, New York, Metropolitan Books, 2004; Sheila Rowbotham ve Stephanie Linkogle, *Women Resist Globalization: Mobilizing for Livelihood and Rights*, Londra, Zed Books, 2001; Lynn Stephen, *Zapotec Women: Gender, Class, and Ethnicity in Globalized Oaxaca*, Durham, Duke University Press, 2005; Rhacel Salazar Parreña, *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*, Palo Alto, Stanford University Press, 2001; J.K. Gibson-Graham, *A Post-capitalist Politics*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2006.

¹⁷ Naila Kabeer, "Globalization, Labor Standards, and Women's Rights: Dilemmas of Collective (In)action in an Interdependent World", *Feminist Economics*, Vol.10 (1), 2004, s. 7

¹⁸ Lourdes Beneria, Maria Floro, Caren Grown, ve Martha MacDonald, "Introduction. Globalization and Gender", *Feminist Economics*, Vol. 6 (3), 2000, özel sayı: "Globalization and Gender", s. xi.

¹⁹ J.K. Gibson-Graham, *The End of Capitalism (as we knew it). A Feminist Critique of Political Economy*, Cambridge, Mass., Blackwell, 1996, s. 131.

²⁰ Jessica Blanco, “Venezuela has a woman’s face”, 2 Mart 2009. <http://www.zcommunications.org/znet/viewArticle/20748>

²¹ Nancy Fraser, “Feminism, Capitalism and the Cunning of History”, s. 109.

²² *Ibid*, s. 113.

²³ Wendy Brown, “American Nightmare: Neoliberalism, Neoconservatism, and De-Democratization”, *Political Theory*, Vol. 34 (6), 2006, s. 690-714. Ayrıca bkz. David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford, Oxford University Press, 2005.